

Μακεδονικά

Τόμ. 2

ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΤΟΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ

1941-1952

ΕΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
1953

Χριστιανικά κιονόκρανα με ανεμιζόμενα φύλλα

Σ. Πελεκανίδης

doi: [10.12681/makedonika.9246](https://doi.org/10.12681/makedonika.9246)

Copyright © 2016, Σ. Πελεκανίδης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Πελεκανίδης Σ. (2017). Χριστιανικά κιονόκρανα με ανεμιζόμενα φύλλα. *Μακεδονικά*, 2, 167-178.
<https://doi.org/10.12681/makedonika.9246>

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΑ ΚΙΟΝΟΚΡΑΝΑ ΜΕ ΑΝΕΜΙΖΟΜΕΝΑ ΦΥΛΛΑ

Τὰ κιονόκρανα μὲ ἀνεμιζόμενα φύλλα παρουσιάζονται σπάνια καὶ ἀπομονωμένα στὴ χριστιανικὴ ἀρχιτεκτονικὴ. Γι' αὐτὸ κάθε νέο παρόμοιο εὑρημα εἶναι μιὰ συμπλήρωση ὀργανικὴ στὰ κενὰ ποὺ ἀνοίγονται ἀκόμη στὴν ὁμάδα αὐτὴ.

Ἐνα τέτοιο κενὸ ἔρχονται νὰ συμπληρώσουν τὰ δύο κιονόκρανα ποὺ δημοσιεύονται στὴ μελέτη τούτη.

Τὸ ἓνα βρίσκεται, ἐδῶ καὶ πολλὰ χρόνια, ἀπαράτηρητο στὴ Συλλογὴ τοῦ Ἀγ. Γεωργίου (Rotonda), τὸ ἄλλο βρέθηκε μέσα σ' ἓνα σωρὸ ἀρχαίων κομματιῶν, ποὺ ἦταν φυλαγμένα στὸ αἶθριο τοῦ Ἀγ. Δημητρίου Θεσσαλονίκης. Ἡ προέλευση καὶ τῶν δύο εἶναι ἄγνωστη. Βέβαιον εἶναι μόνο πὼς τὸ δεύτερον μὲτρί με ἄλλα γλυπτὰ ἀποκαλύφθηκε τυχαῖα γύρω ἀπὸ τὸν Ἀγ. Δημήτριον, στὶς ἐκσκαφές γιὰ τὶς ὑδραυλικὰς ἐγκαταστάσεις τῆς πυρίκαυστης ζώνης, ὕστερα ἀπὸ τὴν πυρκαϊὰ τοῦ 1917.

Τὸ κιονόκρανον τῆς Συλλογῆς τοῦ Ἀγ. Γεωργίου, Πίν. (μέγ. ὕψ. 0,52, μέγ. πλ. 0,57, διάμ. βάσ. 0,38), ἔχει δύο σειρές ἀπὸ ἀνεμιζόμενα φύλλα καὶ μιὰ τρίτη μὲ κατακόρυφον ἄκανθα, μᾶλλον διακοσμητικὴ, μεταξὺ τῆς ἐπάνω σειρᾶς καὶ τοῦ ἄβακα. Ὁ ἄβακας, μὲ ἔντονες τριγωνικὰς ἐξοχές πάνω ἀπὸ τὶς ἑλικες, περιβάλλεται κυματιστὰ σ' ὅλη τὴ στενὴ καὶ κοίλῃ ἐπιφάνειαν ἀπὸ ἓνα φυλλοφόρον μίσχον καὶ χωρίζεται στὴ μέση μὲ μιὰ ἔντονη ἡμικυκλικὴ προεξοχή σὲ δύο ἴσα μέρη.

Τὸ δούλεμα τοῦ συνόλου εἶναι προσεκτικὸ καὶ ἡ ἐκτέλεσις τῆς Θεοδοσιανῆς ὀδοντωτῆς ἄκανθας αὐστηρή. Ἡ διαμόρφωσίς του, ρεαλιστικὴ, ἀποδίνει ὅλες τὶς φυσικὰς λειτουργεῖες τῶν φύλλων. Τὸ τρυπάνι κινεῖται πάνω στὴν ὕλῃ μὲ ἀκρίβεια καὶ προσοχή. Ὅπου πρόκειται νὰ ἀποδώσῃ τὸ δόντι τοῦ φύλλου περιορίζεται σὲ βαθιὲς καὶ λεπτὲς ἐγκοπές, ἐνῶ γιὰ τὶς κύριες νευρώσεις σχηματίζει βαθιὰ, κουφωτὰ αὐλάκια. Ἡ τεχνικὴ αὐτὴ τονίζει περισσότερο τὶς σκιές, τὶς κάνει πιο ἔντονες καὶ τὸ φύλλον, μολονότι στὴν πραγματικότητά εἶναι ἓνα σῶμα μὲ τὴν ἰσχυρὴ κάλαθο, ὥστόσο φαίνεται στὸν παρατηρητὴ πὼς εἶναι κάτι ξεχωριστὸ καὶ ἀνεξάρτητο ἀπ' αὐτήν.

Τὸ κιονόκρανο τῆς Συλλογῆς τοῦ Ἀγ. Δημητρίου, Πίν. μέσο σὲ μέγεθος (μέγ. ὕψ. 0,37, μέγ. πλ. 9,55, διάμ. βάσ. 0,35), διατηρεῖται ἀκέραιο ἀπὸ τῆ μιᾶ πλευρᾶ καὶ ἀρκετὰ καταστραμμένο ἀπὸ τὶς ἄλλες Ἀποτελεῖται ἀπὸ τὴ στεφάνη, τὴν κάλαθο καὶ τὸν ἄβακα. Τὸ κέντρο τοῦ ἄβακα ποικίλλεται μὲ ἓνα ἀνθέμιο μορφῆς ὑψηλοῦ ρόδακα. Δεξιὰ κι ἀριστερὰ προσκλίνουν σχηματοποιημένα φύλλα πού διαμορφώνονται μὲ βαθιὲς λοξό-τιμητες γλυφές. Ἡ κάλαθος σκεπάζεται μὲ δύο σειρές ἀπὸ προεξέχοντα ἀνεμιζόμενα φύλλα ἄκανθας μὲ ἀντίθετη στὶς δύο ζῶνες φορὰ. Τὰ φύλλα αὐτὰ ἔχουν χάσει τὴ φυσικότητά τους καὶ μόνο συμβατικά, χωρὶς καμιά πλαστικότητα, μὲ δυὸ χονδρὲς ἢ καὶ περισσότερες λοξὲς γλυφές δηλώνονται οἱ νευρώσεις τους. Ἡ στεφάνη ἦταν κι' αὐτὴ ζωσμένη μὲ ἄκανθα ἴδιας τεχνοτροπίας ὅπως καὶ τῶν φύλλων.

Τὰ νέα αὐτὰ κιονόκρανα πλουτίζουν τὴν ὁμοιογενῆ ομάδα καὶ δίδουν νέες μορφές τῆς ἐξέλιξης τοῦ κιονοκράνου μὲ ἀνεμιζόμενα φύλλα. Τὶς μορφές τοῦτες ὡς τώρα δὲν τὶς γνωρίζαμε.

Γιὰ νὰ καθορίσωμε τὴ θέση τῶν κιονοκράνων μας μέσα στὴ γνω-στὴ ὡς σήμερα ομάδα, θὰ πρέπη νὰ τὰ τοποθετήσωμε ἀνάλογα ἀνάμεσα στὰ παρόμοια κιονόκρανα πού βρίσκονται στὴν Ἑλλάδα καὶ τὰ συγγενικά ἔξω ἀπ' αὐτήν, τὰ ὁποῖα παρουσιάζουν τέτοια τεχνοτροπικὴ ἐξέλιξη πού ἐπιτρέπει ἀνετα τὴ συστηματικὴ καὶ ἀκριβῆ χρονολόγησή τους.

Τὰ γνωστὰ ὡς τώρα στὴν Ἑλλάδα κιονόκρανα τοῦ τύπου πού μελετοῦμε εἶναι τὰ ἐπόμενα :

1) Λεῖψανο ἐπικράνου παραστάδας στὴ Συλλογὴ Ἀγ. Γεωργίου Θεσσαλονίκης. Τὸ πέντε μεγάλα φύλλα πού διατηρήθηκαν σὲ δύο σειρές, τρία ἐπάνω καὶ δύο κάτω, ἔχουν τὴν ἴδια διάρθρωση μὲ τοῦ κιανοκράνου τῆς ἴδιας Συλλογῆς. Ἡ τεχνικὴ του εἶναι κάπως διαφορετικὴ. Ἡ ἄκανθα ἔχει ἄμεση σχέση μὲ ἐκείνη πού βλέπομε στὰ κιονόκρανα τῆς Ἀχειροποιήτου. Τὸ τρυπάνι ἐργάζεται μὲ πιὸ τυλικότητα παρὰ στὸ πρῶτο κιονόκρανο πού περιγράψαμε, σχηματίζοντας τὶς ἀκμὲς τῶν φύλλων μὲ μιὰ ἀπόλυτη, θὰ λέγαμε, συμμετρίᾳ, ἐνῶ τὸ κεντρικὸ νεῦρο τους διαμορφώνεται ὄχι μ' ἓνα αὐλάκι ἀλλὰ μὲ συνεχεῖς παράλληλες πρόσεγμένες τρύπες τρυπανιοῦ, πού ἀκολουθοῦν κανονικὰ τὴ φυσικὴ διαμόρφωση καὶ τὴν κλίση τοῦ φύλλου. Τὸ κομμάτι αὐτὸ προέρχεται ἴσως ἀπ' τὸ μαρμάρινο διάκοσμο τοῦ Ἀγ. Γεωργίου, γιατί βρέθηκε στὶς ἐρευνες πού ἔγιναν μέσα στὸ Μνημεῖο.¹ Ὁ R. Kautzsch τὸ τοποθετεῖ ὕστερα ἀπὸ τὰ κιονόκρανα τῆς Ἀγ. Σοφίας.²

¹ E. Hebrard, L'arc de Galère et l'église Saint-Georges à Salonique, BCH 44, 1920, 36, εἰκ. 17.

² R. Kautzsch, Kapitellstudien (Beiträge zu einer Geschichte des Spätantiken Kapitells im Osten von vierten bis ins siebente Jahrhundert) Berlin - Leipzig 1936, 145.

Κιονόχρονα με ἀνεπιζόμενα φύλλα

2) Τὰ πὶο γνωστὰ κιονόκρανα μὲ άνεμιζόμενα φύλλα εἶναι τῆς Ἀγ. Σοφίας Θεσσαλονίκης, τὰ ὁποῖα ὁ R. Kautzsch χρονολογεῖ στὸ τέλος τοῦ 5ου αἰῶνα,¹ ἐνῶ ὁ M. Καλλιγᾶς στὴν ἀξιόλογη πραγματεία του Die Hagia Sophia von Thessalonike, 1935, 52, τὰ θέλει σύγχρονα μὲ τὸ Ναό, δηλ. στὸ πρῶτο μισό τοῦ 8ου αἰῶνα.

3) Ὁ Ἀγ. Δημήτριος Θεσσαλονίκης, μέσα στὴ μεγάλη ποικιλία τῶν κιονοκράνων του, παρουσιάζει καὶ κιονόκρανα μὲ άνεμιζόμενα φύλλα.² Ἀπὸ τὰ δύο ποὺ ὑπῆρχαν ἄλλοτε τὸ ἓνα διασώθηκε εὐτυχῶς ἀπὸ τὴν πυρκαϊὰ σχεδὸν ἀκέραιο. Τὸ ἰδιαιτέρο ποὺ παρουσιάζει τὸ κιονόκρανο αὐτό, σχετικὰ μὲ τὰ προηγούμενα, εἶναι ὅτι τὰ άνεμιζόμενα φύλλα ποὺ περιβάλλουν τὴν κάλαθο στὴν κάτω ζώνη ἔχουν ἀντίθετη φορὰ ἀπὸ τὴν ἐπάνω. Ἡ μορφή του βροῖσκει ἀκόμη στὴν ἀτμόσφαιρα τῆς κλασικῆς χριστιανικῆς ἁκανθας Ὡστόσο σὲ πολλὰ σημεῖα, ὅπως θὰ ἰδοῦμε παρακάτω, καὶ στὰ ἐπὶ μέρους καὶ στὸ σύνολο, ἀρχίζει κάποια σχηματοποίηση, ἡ ὁποία ἐνώνει σ' ἓνα σῶμα κάλαθο καὶ φύλλα. Τὸ κιονόκρανο αὐτὸ ὁ R. Kautzsch τὸ χρονολογεῖ στὸ μέσο τοῦ 5ου αἰῶνα.³

4) Ἐξω ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη μόνο στὴν Ἀγ. Παρασκευὴ τῆς Χαλκίδας βροῖσκομε κιονόκρανα μὲ άνεμιζόμενα φύλλα, τύπου Ἀγ. Δημητρίου.⁴ Δύο σειρές, ἡ κάθε μιὰ ἀπὸ ὁκτὼ φύλλα ἁκανθας μὲ ἀντίθετη κίνηση, περιβάλλουν τὴν κάλαθο. Τὸ κεντρικὸ νεῦρο τοῦ φύλλου σχηματίζεται ὅπως καὶ στὸ κιονόκρανο τοῦ Ἀγ. Δημητρίου. Ἀσυνήθιστες μόνον εἶναι οἱ ἔντονα προεξέχουσες ἑλικες ποὺ σχηματίζουν τὶς γωνίες. Κατὰ τὰ ἄλλα φαίνεται ἐξελεγχμένη κάπως μορφή τοῦ κιονοκράνου τοῦ Ἀγ. Δημητρίου, κυρίως στὴ σχηματοποίηση τῶν φύλλων τῆς ἁκανθας ποὺ κάθονται ἀνόργανα σχεδὸν πᾶνω στὸ σῶμα. Τὸ κιονόκρανο αὐτὸ χρονολογικὰ τοποθετεῖται ἀμέσως ὕστερα ἀπὸ τὸ κιονόκρανο τοῦ Ἀγ. Δημητρίου.⁵

Τὰ δύο πρωτοδημοσιευόμενα κιονόκρανά μας δὲν ταυτίζονται μὲ κανένα ἀπὸ τὰ γνωστὰ ἑλληνικὰ κιονόκρανα ποὺ παραθέσαμε παραπάνω.

Τὸ ἓνα, τῆς Συλλογῆς τοῦ Ἀγ. Γεωργίου, παρουσιάζεται ἀρχαῖο στὸ σχῆμά του, στὴ μορφή τῶν φύλλων του, στὸ εἶδος τῆς ἁκανθας καὶ στὴν τεχνολογία του. Τὸ ἄλλο, τοῦ αἰθρίου τοῦ Ἀγ. Δημητρίου, ἀπομονώνεται ἀπ' ὅλα στὴ μορφή καὶ στὴν τέχνη.

Τὸ κιονόκρανο τοῦ Ἀγ. Γεωργίου ζῇ ἀκόμη μέσα στὴν κλασικὴν

¹ R. Kautzsch, ὁ. π. 142 ἐξ.

² Γ. Σωτηρίου, Ἡ Βασιλικὴ τοῦ Ἀγίου Δημητρίου ἐν Θεσσαλονίκῃ. Ἀρχ. Δελτ. 1918. Παράρτημα, Πιν. 7, εἰκ. 11γ.

³ R. Kautzsch, ὁ. π. 146.

⁴ J. Strzygowski, Die Akropolis in Altbyzantinischer Zeit, AM 14 1889, 290 κέ., εἰκ. 7, R. Kautzsch, ὁ. π. 146.

⁵ Βλ. εἰκ. R. Kautzsch, ὁ. π. πιν. 29, 465.

ἀτμόσφαιρα καὶ συγγενεῦει μὲ τὰ κιονόκρανα τῆς Δαμασκού, τῆς Σμύρνης καὶ τῆς Γέρασα, ποὺ χρονολογοῦνται στὸ 2ο καὶ 3ο αἰῶνα.¹ Ἡ κοινότητα τῶν στοιχείων παρουσιάζεται στὴν ἔλλειψη στεφάνης, στὴ συμμετρικὴ τοποθέτηση τῶν φύλλων τῆς ἀκανθας, ποὺ κάθετα ὅπως εἶναι, τὰ φυσᾷ ἑλαφρὰ ὁ ὑποθετικὸς ἄνεμος καὶ γέρονουν χωρὶς νὰ φεύγουν ἀπὸ τὸ κύριο σῶμα, καὶ στὴν ἐμμονὴ στὴ φυσικότητα. Διαφορὲς παρουσιάζονται λιγώτερες ἀπὸ τὶς ὁμοιότητες, ὅμως δηλωτικὲς μιᾶς ἄλλης παράδοσης ποὺ ἀκολουθοῦν τώρα οἱ γλύπτες. Λεῖπει ὅλο ἐκεῖνο τὸ δέσιμο σ' ἓνα ὁμοιογενὲς σύνολο τοῦ φυσικοῦ διακόσμου μὲ τὴν τεκτονικὴ μορφή τοῦ κιονοκράνου. Μέσα ἀπὸ τὰ ἀνεμιζόμενα φύλλα τῶν κλασικῶν κιονοκρανῶν ξεπηδοῦν καυλοὶ ποὺ φθάνοντας κάτω ἀπὸ τὸν ἄβακα χωρίζονται σὲ δύο καὶ ὁ καθένας τοὺς παίρνει τὴ μορφήν ἑλικας ποὺ ὑποβαστάζει τὶς τέσσερις γωνιᾶς τοῦ ἄβακα. *Ἄλλες δύο τέτοιες ἑλικες ἔρχονται καὶ ἐνώνονται συμμετρικὰ μὲ τὶς ράχες τοὺς στὸ κέντρο ἀκριβῶς τοῦ κιονοκράνου καὶ κάτω ἔξω ἀπὸ τὸ ρόδακα ποὺ εἶναι συνήθως στὴ μέση τοῦ ἄβακα. Τέλος, ἓνα φύλλο, ποὺ βγαίνει μέσα ἀπὸ τὰ ἀνεμιζόμενα, σκεπάζει τοὺς δίδυμους καυλοὺς ποὺ ἀπολήγουν στὶς ἑλικες.

Τίποτε ἀπ' αὐτὰ τὰ ἀρχαῖα στοιχεῖα δὲν ἔχει τὸ κιονόκρανό μας. Παρουσιάζει τὴ μορφή τοῦ κορινθιακοῦ κιονοκράνου τῆς χριστιανικῆς ἐποχῆς.

Ὁ διακόσμος τῶν ἀνεμιζόμενων φύλλων εἶναι γιὰ νὰ καλύψῃ τὸν ὄγκο, τὸ σῶμα τὸ βαρὺ τῆς καλάρου, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸν ἄβακα καὶ τὶς δυνατὲς ἑλικες ποὺ οἱ ἐξωτερικὲς τοὺς ὄψεις ποικίλλονται μὲ φύλλα διακοσμητικά.

Αὐτὲς οἱ διαφορὲς ἀπομακρύνουν τὸ κιονόκρανό μας ἀπὸ τὴν κλασικὴ μορφή καὶ τὸ φέρνουν δίπλα στὰ θεοδοσιανὰ ποὺ κυριαρχοῦν στὸν 5ο αἰῶνα. Ἡ ἀκανθὰ του εἶναι παχιά καὶ οἱ ὀδοντωτὲς ἀκμὲς τῆς, παρὰ τὴ δυσκολία ποὺ θὰ εἶχε ὁ τεχνίτης στὴν περίπτωσιν αὐτὴ ἀπὸ τὰ λυγίσματα καὶ τὶς διάφορες θέσεις τῶν φύλλων ποὺ τὰ κινεῖ ὁ ἄνεμος, μὲ ἐξαιρετικὴ λεπτομέρεια καὶ θελητὴ ἀκρίβεια ἀποδομένες. Τὰ φύλλα δὲν ἔχουν πολὺ ἀπὸ τὸ σῶμα τοῦ κιονοκράνου. Δὲν ἐμποδίστηκε ὅμως ἀπ' αὐτὸ ὁ τεχνίτης γιὰ νὰ δουλέψῃ μιὰ ἀκανθα, ὅπως τὴν ἔβλεπε ἴσως στὰ κοινὰ θεοδοσιανὰ κιονόκρανα, γεμάτη, χυμώδη καὶ ζωντανή. Καὶ ἐπέτυχε τὴν ἀπόδοση αὐτὴ πάλι μὲ τὸ τρυπάνι, ἀποφεύγοντας ὅμως συστηματικὰ νὰ τὸ χρησιμοποιήσῃ διακοσμητικά.

Τὸ κεντρικὸ νεῦρο τοῦ *akanthus spinosus* καὶ οἱ νευρώσεις ὅλου τοῦ

¹ C. Watzinger - K. Wulzinger, *Damaskus, die antike Stadt*, 19. C. T. Rivoira, *Architettura Musulmana*, 39. R. Kautzsch, 140, πιν. 28, 453, 455.

φύλλου τονίζονται με αδλακώσεις, ὅχι με τρύπες πού κάνει τὸ τρυπάνι. Οἱ ἀκανόνιστες ἀγκυρές τῆς περιφέρειας τοῦ φύλλου ἀσύμμετρα ἀποδομένες ὅπως καὶ στὴ φύση, δὲν εἶναι τρύπες ἀλλ' ἐγκοπὲς μᾶλλον τριγωνικῆς καὶ πολυγωνικῆς πὺν σχηματίζονται καὶ πάλι με τὸ τρυπάνι.

Ἄπ' τὴν τεχνοτροπία αὐτῇ, μολονότι τὴ βλέπομε καὶ σ' ἄλλα κιονόκρανα στὶς ἀρχές καὶ σ' ὅλο τὸν 8ον αἰῶνα, ἀπομακρύνεται τὸ ἐπικράνο- τῆς παραστάδας τοῦ Ἀγ. Γεωργίου, πὺν γενικὰ θὰ ἔπρεπε νὰ τὸ τοποθε- τήση κανεῖς στὶς ἀρχές τοῦ 8ου αἰῶνα, Δεῖλὰ ἀρχίζει νὰ ἀναφαίνεται πᾶνω σ' αὐτὸ ἡ ἐκξήτηση. Ἀπὸ τὴν κλασικὴ ρωμαϊκὴ ἀρχαιότητα προχωροῦμε με γοργὸ καὶ σταθερὸ ρυθμὸ πρὸς τὸ Βυζάντιο. Διαμορφώνεται πᾶ ἡ θεοδοσιανὴ βυζαντινὴ ἀκανθα χωρὶς νὰ ἔχη ὑπόψη πρότυπα ἀρχαιότε- ρα.¹ Καὶ ἀπὸ δῶ ἀρχίζει ἡ κανονικὴ καὶ γνωστὴ ἐξέλιξίς τῆς.

Σ' αὐτὸν τὸν κύκλον ἀνήκουν καὶ ὅλα τὰ γνωστὰ ἑλληνικὰ κιονόκρανα με άνεμιζόμενα φύλλα: τῆς Ἀγ. Σοφίας, τοῦ Ἀγ. Δημητρίου καὶ τῆς Ἀγ. Παρασκευῆς Χαλκίδας.

Δύο βιβλία, γνωστὰ μας ἤδη, τοῦ R. Kautzsch, *Kapittelstudien* καὶ τοῦ M. Καλλιγᾶ, *Die Hagia Sophia*, πὺν ἐκδίδονται σχεδὸν σύγχρο- να, χρονολόγησαν τελείως διαφορετικὰ τὰ κιονόκρανα τῆς Ἀγ. Σοφίας καὶ τοῦ Ἀγ. Δημητρίου. Ὁ πρῶτος, ὅπως ἀναφέραμε, τὰ χρονολογεῖ στὸν 5ο αἰῶνα, ὁ δεῦτερος, ἐκεῖνα μὲν τῆς Ἀγ. Σοφίας τὰ θεωρεῖ σύγχρονα με τὸ μνημεῖο, δηλ. στὸν 8ο αἰῶνα, τοῦ Ἀγ. Δημητρίου δὲ παλαιότερα, χωρὶς νὰ καθορίζει τὴ χρονολογία.

Τὰ τέσσερα τοῦλάχιστο κιονόκρανα τῆς Ἀγ. Σοφίας πὺν ἔχομε ὑπ' ὄψη μας με τὴν ποικιλία πὺν παρουσιάζουν, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ δουλεύτηκαν γιὰ τὴν ἐκκλησία αὐτῇ. Ἡ ποικιλία τῶν κιονοκράνων σὲ ἓνα ἀρχιτε- κτόνημα ἐξηγεῖται μόνο ἀπὸ τὴ δεύτερη χρῆση καὶ τέτοια παραδείγματα εἶναι πολλὰ σ' ὅλη τὴ βυζαντινὴ περίοδο, ἰδιαίτερα ἀπὸ τὸν 7ο καὶ 8ο αἰῶνα καὶ μετὰ. Αἰτία ἴσως εἶναι ἡ ὁικονομικὴ στενότητα ἡ ἡ προσπά- θεια τῆς σύντομης ἀποτελείωσης τοῦ ἔργου, ὅπως φαίνεται ὅτι ἔγινε με τὸν Ἀγ. Δημήτριο ὕστερα ἀπὸ τὴν πυρκαϊὰ τοῦ 7ο αἰῶνα. Γι' αὐτὰ ὅλα πιστεύω, πὺς τὰ κιονόκρανα τῆς Ἀγ. Σοφίας πρέπει νὰ χρονολογηθοῦν ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ κτήριο. Ἀλλὰ δὲν μπορούμε νὰ παραδεχτοῦμε καὶ τὴ

¹ Γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ Θεοδοσιανοῦ κιονοκράνου, τὴν ἐμφάνιση καὶ τὴν ἐξέ- λιξίς του βλ. E. Weigand, *Neue Untersuchungen über das Goldene Tor in Konstantinopel*, AM 39, 1914, 1 κέ., ὅπου καὶ ὅλη ἡ προγενέστερη βιβλιογραφία καθὼς καὶ ἡ συζήτηση πᾶνω στὰ προβλήματα πὺν παρουσιάζονται. G. de Jerphanion, *Le Chapiteau Theodosien. (Le voix de monument)*, 96 κέ. R. Kautzsch 117. Τὸ βιβλίο τοῦ A. Riegl, *Stilfragen* δὲν εἶναι δυνατόν νὰ χρησιμοποιηθῇ πᾶ, γιὰ τὴ τὰ συμπεράσματά του ἀπορρέουν ἀπὸ τὴ γνωστὴ λανθασμένη θεωρία τῆς Reichskunst, ἰδιαίτερα γιὰ ὅ,τι σχετίζεται με τὴ βυζαντινὴ τέχνη, σ. 272 κέ.

χρονολόγηση τοῦ Kautzsch στὸν 5ο αἰώνα, ὅστερα ἀπὸ τὴν ἀνακάλυψη τοῦ κιονοκράνου τῆς Συλλογῆς τοῦ Ἀγ. Γεωργίου, ποὺ ὀρθά, νομίζω, τὸ τοποθετοῦμε στὰ πρῶτα θεοδοσιανά, στὶς ὁρχές τοῦ 5ου αἰ. ὅχι στὸ τέλος τοῦ 4ου αἰώνα. Ἐπομένως μόνο τεχνολογικὴ ἐξέταση, μὲ βάση τὸ παραπάνω κιονόκρανο, εἶναι δυνατὸ νὰ δώσῃ ἀληθινὸ καὶ σταθερὸ συμπέρασμα.

Ἐνα ἀπὸ τὰ κιονόκρανα τῆς Ἀγ. Σοφίας εἶναι τοῦ τύπου τοῦ Ἀγ. Γεωργίου. Ἀπομακρύνεται ὅμως τεχνολογικὰ ὅχι μόνο ἀπὸ τὸ κιονόκρανο αὐτὸ ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ ἐπικράνο τῆς παραστάδας τῆς ἴδιας Συλλογῆς. Ἐνῶ ἔχει κοινὰ τεχνολογικὰ στοιχεῖα μ' αὐτά, τὴν παρόμοια χρῆση τοῦ τρυπανιοῦ, τὴν ὁμοιόμορφη διαμόρφωση τῶν νευρώσεων καὶ τῶν ἐγκοπῶν τῆς ἀκμῆς τοῦ φύλλου κ. ἄ., ἡ γενικὴ μορφή του δίνει ἄλλη ἐντύπωση. Εἶναι κλειστὸ στὸ περίγραμμά του σύνολο ποὺ γίνεται ἀπὸ μικρὰ αὐτοτελῆ κομμάτια. Ἡ ζωηρότητα τῶν γνωστῶν μας φύλλων τοῦ Ἀγ. Γεωργίου, ποὺ ἔδειχνε τὴν ἀκανθα σὰν ἄγρια, ἔχει μεταβληθῇ σὲ μιὰ ἡρεμὴ καὶ ἥπια μορφή, ποὺ νομίζει κανεὶς πὼς μὲ κάποιο ἀκαδημαϊσμὸ τοποθετήθηκαν τὰ μεγάλα, εὐλύγιστα καὶ ἀπαλὰ φύλλα πάνω στὸ σῶμα τῆς ἀκανθας. Γενικὰ τὸ κιονόκρανο ἔχει μιὰ συγκρατημένη κίνηση, ἀριστοκρατικὴ, θὰ λέγαμε, χωρὶς ὥστόσο νὰ μεταμορφώνεται τὸ σύνολο σὲ διακοσμητικὸ καὶ ἀψυχο.

Τὰ τρία ἄλλα κιονόκρανα τῆς Ἀγ. Σοφίας μὲ τὶς δύο σειρὲς φύλλων ἀκανθας ποὺ τὰ διπλώνει ὁ ἄνεμος, ὁ ὁποῖος φυσᾷ στὴν ἴδια κατεύθυνση, ὁμοιόμορφα μεταξὺ τους καὶ στὶς λεπτομέρειες, ζητοῦν τὴν ἐκζήτηση καὶ φεύγουν ἀπ' τὴ φυσικότητα. Τὸ τρυπάνι, ποὺ πολλὲς φορὲς γίνεται ἄσκοπη χρῆση του, ἔχει τὸν πρῶτο λόγο καὶ ἐκεῖ ἀκόμη ποὺ ἡ παρουσία του θὰ ἦταν περιττή. Τὸ δόλωμα τῶν φύλλων εἶναι ἀρκετὰ ἐπιτηδευμένο καὶ τυπικὸ καὶ ἡ ἐπιφάνεια θυμίζει τὰ φωτεινὰ καὶ βαθιὰ σκιασμένα κιονόκρανα τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

Ἡ ἐντύπωση ποὺ προκαλοῦν τὰ κιονόκρανα τῆς Ἀγ. Σοφίας εἶναι τέτοια, ποὺ γιὰ μιὰ στιγμή θὰ εἶχε ἀμφιβολίες κανεὶς γιὰ τὴν ὁμοιογένειά τους.¹ Ὅμως ἂν συγκρίνωμε τὸ ἐπάνω μέρος τῶν κιονοκράνων αὐτῶν, τὴ μορφή τοῦ ἄβακα μὲ τὸ διάκοσμό του, τὶς ἑλικες, τὸ σχηματοποιημένο πιά ἀνθέμιο, στὸ ὁποῖο ἀπολήγουν οἱ ἐκφυλισμένοι καυλοὶ πάνω ἀπὸ τὰ κύρια φύλλα καὶ τὸ ἄλωμά του στὴν περιορισμένη κάτω ἀπὸ τὸν ρόδακα τοῦ ἄβακα ἐπιφάνεια, θὰ πεισθοῦμε πὼς εἶναι σύγχρονα καὶ ἀνήκουν στὸ ἴδιο ἐργαστήριο. Οἱ τεχνίτες μόνο εἶναι δυνατόν νὰ ἦιν διαφόροι καὶ ἴσως νὰ εἶναι αὐτὴ ἡ αἰτία τῆς φαινομενικῆς διαφορᾶς ποὺ παρατηροῦν.

Ἡ ἀπομάκρυνση λοιπὸν αὐτῆ τῶν κιονοκράνων τῆς Ἀγ. Σοφίας ἀπὸ τὸ κιονόκρανο καὶ τὴν παραστάδα τοῦ Ἀγ. Γεωργίου καὶ ἡ προσέγγισή τους στὴ διάτρητη τεχνικὴ τοῦ 6ου αἰώνα πείθουν, νομίζω, πὼς θὰ πρέπει

¹ R. Kautzsch, 141.

νά τὰ τοποθετήσωμε στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 8ου αἰώνα. Ἡ σύγκριση, ἄλλωστε, μὲ τὰ κιονόκρανα τοῦ Ἀγ. Φωκᾶ στὸ Basufan καὶ τοῦ Kal'at Sim'an μᾶς δίνει χρονολογίες γιὰ τὸ γρόνο τῆς ἐκτέλεσης τῶν κιονοκράνων τῆς Ἀγ. Σοφίας. Τὰ συριακὰ αὐτὰ κιονόκρανα, ποὺ εἶναι σύγχρονα μὲ τὴς ἐκκλησίες ὅπου βρίσκονται, χρονολογοῦνται ἀπὸ τὸ 460—490 καὶ στὸ 491/2.¹ Ἡ τεχνοτροπία τους ὁμως καὶ ἡ ἀτμόσφαιρά τους ἐπιβάλλει νὰ θεωρηθοῦν προγενέστερα ἀπὸ τὰ συγγενικά τους τῆς Θεσσαλονίκης.²

Ἐπομένως καὶ μὲ βάση μιὰ καθορισμένη χρονολογία φθάνομε στὰ ἴδια συμπεράσματα, ποὺ καταλήξαμε ἐξετάζοντας μεταξὺ τους τὰ ἑλληνικὰ μόνον, παρόμοια στὸν τύπο, κιονόκρανα. Ἀποκλείεται λοιπὸν τὰ κιονόκρανα μὲ άνεμιζόμενα φύλλα τῆς Ἀγ. Σοφίας νὰ εἶναι σύγχρονα μὲ τὸ οἰκοδόμημα, νὰ χρονολογηθοῦν δηλ. στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 8ου αἰώνα.³ Εἶναι τοῦλάχιστον, πιστεύομε, δύο αἰῶνες ἀρχαιότερα ἀπὸ τὴν ἐκκλησία ποὺ στήριζον καὶ πρόδρομοι τοῦ κιονοκράνου τοῦ Ἀγ. Δημητρίου.

Τὸ κιονόκρανο αὐτὸ συνεχίζει τὸ ἴδιο θέμα, ἀλλὰ δὲ μένει πιά στὴ νατουραλιστικὴ μορφή. Σχηματοποιεῖται ἐμφαντικὰ μὲ τὸν χωρισμὸ τῶν άνεμιζόμενων φύλλων σὲ δύο ζώνες, ποὺ ἔχουν ἀντίθετη φορὰ ἢ κίτω ἀπὸ τὴν πάνω. Ἡ διακοσμητικὴ ὕψή του δὲν περιορίζεται μόνον ἐδῶ. Οἱ καυλοὶ ποὺ σχηματοποιήθηκαν στὰ κιονόκρανα τῆς Ἀγ. Σοφίας, τώρα χάνονται τελείως καὶ τὴν κενὴ ἐπιφάνεια μεταξὺ τοῦ ἄβακα καὶ τῆς πάνω σειρᾶς τῶν φύλλων σκεπάζει ἓνα ἀπλωμένο καὶ συμμετρικὸ ἀνθέμιο. Ἀνεπαίσθητα μόνον στὴν κεντρικὴ προεξοχὴ τοῦ ἄβακα σχηματίζονται δύο μικρὲς ἑλικες χωρὶς ὀργανικὴ συνοχὴ μὲ τὸν ὅλο διάκοσμο τοῦ κιονοκράνου. Εἶναι ἀπλῶς διακοσμητικὰ μοτίβα, ποὺ ἔχουν σκοπὸ νὰ μὴ ἀφήσουν γυμνὴ τὴν προεξοχή, ἢ ὁποία εἶναι συνήθως ἓνας καλοδουλεμένος ρόδακας. Οἱ ἐξωτερικὲς πλευρὲς τοῦ ἄβακα σκεπάζονται μὲ λοξότιμητες γλυφές σὲ σχῆμα ἀνεξάρτητων μεταξὺ τους φύλλων. Καὶ αὐτὰ ἀκόμη τὰ φύλλα τῆς ἄκανθας, ποὺ ὁ τεχνίτης προσπαθεῖ νὰ τὰ ἀποδώσῃ ὅσο μπορεῖ πιὸ φυσιολογικά, στὶς κορυφὰς τους ἀναδιπλώνονται ἔτσι ποὺ σχηματίζεται σὲ κάθε ἓνα ἀπ' αὐτὰ κ' ἓνας κομψὸς καὶ ιδιόρρυθμος μικρὸς ρόδακας.

Οἱ νέες αὐτὲς μορφὲς τοῦ κιονοκράνου τοῦ Ἀγ. Δημητρίου δὲν ἐξουδετερώνονται ἀπὸ τὸ καλὸ δούλεμα ποὺ πέτυχε ὁ τεχνίτης στὸ δίπλωμα καὶ στὴν ἐκτέλεση τῶν φύλλων καὶ γενικὰ τοῦ συνόλου. Τοῦτα δείχνουν τὴν ἱκανότητα καὶ τὴν ἐπιδεξιότητα τοῦ τεχνίτη ποὺ δούλεψε τὸ κιονόκρανο. ἐκεῖνα τὴν ἐξέλιξη καὶ τὴν ἀλλαγὴ στὴν οὐσία καὶ στὴ μορφή τοῦ κιονοκράνου ποὺ μελετοῦμε.

¹ H. W. Beyer, Der syrische Kirchenbau. Bln. 1925, 70 κέ. εἰκ. 42-43

² R. Kautzsch, 143 κέ.

³ Kalliga, ὁ. π. Ὁ O. Wulff, Die Koimesiskirche in Nicäa, 49 κέ. ὑποστηρίζει τὴν παραπάνω θέση, χρονολογεῖ ὁμως τὴν Ἀγ. Σοφία στὸν 6ον αἰῶνα

Έχοντας λοιπόν υπόψη τὰ στοιχεῖα αὐτὰ καὶ τὸ ἄλλο παρόμοιο μὲ τοῦ Ἀγ. Δημητρίου κιονόκρανο τῆς Ἀγ. Παρασκευῆς τῆς Χαλκίδας, ποὺ δείχνει ὅμως κατώτερη δουλειὰ καὶ ἄμελῃ ἐκτέλεση, θὰ πρέπει νὰ τοποθετήσωμε χρονολογικὰ τὸ πρῶτο ἀπ' αὐτὰ στὸ τέλος τοῦ 6ου ἢ τῆς ἀρχῆς τοῦ 7ου καὶ τὸ δεύτερο μέσα στὸν 7ο αἰῶνα. Γιατί, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ στοιχεῖα ποὺ προαναφέραμε, καὶ τὰ δύο κιονόκρανα φαίνεται πὼς ἄρχισαν νὰ ἀπομακρύνωνται ἀπὸ τὴν παράδοση τῆς τεχνοτροπίας τῆς θεοδοσιανῆς ἄκανθας καὶ τῆς διάτρητης τεχνικῆς τοῦ 6ου αἰῶνα. Παρατηρεῖται ἕνας σχετικὸς φόβος τοῦ τρυπανιοῦ. Οἱ νευρώσεις καὶ οἱ διαιρέσεις τοῦ φύλλου εἶναι ὅσο τὸ δυνατό πρὸς ἄλλα ἀποδομένες. Στὸν Ἀγ. Δημητρίου λιγώτερο, στῆς Ἀγ. Παρασκευῆς πρὸς ἐμφαντικὰ καὶ ἀπόλυτα. Εἶναι ἡ τεχνοτροπία ἐκείνη ποὺ ἀρχίζει, μὲ φόβο πρῶτα, νὰ χάνη τὰ παλιὰ γνώριμα συνστατικά της καὶ νὰ ἀπλοποιεῖται, γιὰ νὰ μὴ ποῦμε νὰ χάνεται, στὸ νέο κιονόκρανο τῆς Συλλογῆς τοῦ Ἀγ. Δημητρίου ποὺ πρωτοδημοσιεύουμε ἐδῶ.

Ὅπως τὸ περιγράψαμε τὸ κιονόκρανο αὐτὸ ἔχει μορφή καθαρά, στατική. Χαμηλώνει στὸ ὕψος τόσο, ποὺ μόνο γιὰ τῆς δύο σειρὲς τῶν φύλλων νὰ ἐπαρκῇ. Δὲν ὑπάρχουν ἑλικες καὶ ἔχασε τῆς γνωστῆς ὥς τώρα μορφῆς τοῦ σύνθετου κορινθιάζοντος κιονοκράνου. Τοῦ λείπει ἡ κίνηση. Χάθηκαν ἡ φωτεινὴ ἐπιφάνεια καὶ τὸ σκοτεινὸ βάθος. Γενικότητες καὶ λεπτομέρειες δὲν διακρίνονται μετὰξύ τους. Τὰ φύλλα εἶναι ἄκαμπτα καὶ βαριά, βαλμένα στὴ θέση τους γιὰ νὰ μὴ κινηθοῦν ποτέ, τόσο ποὺ σχηματίζουν καὶ αὐτὰ, κάτω ἀπὸ τὴ γωνία τοῦ ἄβακα, δεύτερη τεκτονικὴ γωνία. Ἡ διαμόρφωσή τους πετυχαίνεται μὲ λίγες τοῦ τρυπανιοῦ βαθιὲς γραμμές, ποὺ ὑποδηλώνουν τῆς νευρώσεις τους. Εἶναι μιὰ γεωμετρικὴ ἀπόδοση, τόσο προχωρημένη, ποὺ δὲν ἐπιτρέπει οὔτε τὸν καθορισμὸ καὶ τοῦ φύλλου. Ἀδρᾶ μόνο τὰ διαγράμματα διακρίνονται καὶ τὸ διακοσμητικὸ θέμα ἐκεῖ ποὺ ἄλλοτε ἀναλύονταν καὶ ζοῦσε καὶ στίς μικρότερες τοῦ ἀκόμη λεπτομέρειες, ὅπως εἶδαμε στὰ κιονόκρανα τοῦ Ἀγ. Γεωργίου καὶ τῆς Ἀγ. Σοφίας, τώρα ἐρχεται παρὰ ἄλλο καὶ ὅμοια σταθερὸ μαζὶ μὲ τὴ γωνία τοῦ ἄβακα, δίνοντας τὴν ἐντύπωση πὼς τὸ φύλλο καὶ μόνο του, χωρὶς τὴ μεσολάβηση τοῦ ἄβακα ἢ τοῦ ἐπικράνου, πρέπει καὶ μπορεῖ νὰ σηκώσῃ πάνω του τόσο ἢ ἐπιστήλιο ὅσο βαρὺ καὶ ἂν εἶναι. Ἄλλοτε μιὰ τέτοια ἐντύπωση ἀποκλειόταν. Ἦσαν τόσο εὐθραυστα καὶ εὐλύγιστα ὅλα τὰ φύλλα τῆς ἄκανθας, ποὺ οὔτε αἰσθητικὰ οὔτε ὀργανικὰ μποροῦσαν τὰ κιονόκρανα, ποὺ ἀναλύσαμε ὥς τώρα, νὰ φορτισθοῦν μὲ τὸν ὄγκο καὶ τὸ βάρος, ποὺ καθόταν πάνω τους, χωρὶς τὴ μεσολάβηση τοῦ ἐπικράνου.

Ἄν τώρα μὲ βάση ὁρισμένα μορφικὰ καὶ τεχνοτροπικὰ δεδομένα, χρονολογήσωμε στὸ τέλος τοῦ 6ου ἢ τῆς ἀρχῆς τοῦ 7ου αἰῶνα τὸ κιονόκρανο τῆς κιονοστοιχίας τοῦ Ἀγ. Δημητρίου καὶ μέσα στὸν 7ο τὸ κιονόκρανο τῆς Ἀγ. Παρασκευῆς Χαλκίδας, ποὺ κρατοῦν ἀκόμη στὴν παράδοση, ὅπως

είδαμε, όχι μόνο τῶν άνεμιζόμενων φύλλων ἀλλὰ καὶ τῆς θεοδοσιανῆς ἄκανθας, ἡ ἐξέλιξη ποὺ παίρνει τὸ νέο κιονόκρανό μας μᾶς φέρνει, νομίζω, ὡς τὰ μέσα τοῦ 8ου αἰώνα.

Ἡ ἐποχὴ αὐτὴ εἶναι ἡ κατεξοχήν ἐποχὴ τῆς σχηματοποίησης καὶ τῆς ἀφαίρεσης τῶν θεμάτων καὶ ὅπως, πολὺ σοφά, παρατηρεῖ ὁ Γ. Σωτηρίου «τὸ ὠραῖον καὶ τὸ λεπτὸν σχέδιον παραμελεῖται μέχρις ἐκβαρβαρώσεως καὶ ἐκφυλισμοῦ τῶν παραδεδομένων φυτικῶν θεμάτων. Ἡ ἀναζήτησις στρέφεται εἰς τὴν δημιουργίαν ἀδρῶν, διακοσμητικῶν ἐντυπώσεων καὶ διαυγοῦς ρυθμοῦ, βασιζομένου εἰς σχέδιον ἰσχυρᾶς λιτότητος καὶ ρωμαλέας τεχνικῆς· διὰ τοῦτο ἐξέλιπεν ἡ ἐξεζητημένη καὶ λεπτεπίλεπτος τεχνικὴ τοῦ διατηρήτου».¹

Ἡ ρωμαλεότητα αὐτὴ τῆς τεχνικῆς καὶ ἡ ἀπόλυτη σχηματοποίηση τῶν θεμάτων βρίσκουν τὴν πραγματικὴ τους ἔκφραση στὸ κιονόκρανό μας. Τὸ θέμα του ἀνήκει στὸ παρελθόν, ἡ ἐκτέλεση καὶ ἡ τεχνικὴ του στὸ παρὸν καὶ τὸ σχῆμά του, ἂν ὑποθέσουμε πὼς θὰ ἀφαιρούσαμε μὲ ἐπιμέλεια τὰ ἀνόργανα καὶ στατικά φύλλα, προαγγέλλει μιὰ μορφή ποὺ καταλήγει ἀπὸ τὶς ἀρχὲς κυρίως τοῦ 11ου αἰώνα στὰ γνωστὰ βυζαντινὰ τεκτονικὰ κιονόκρανα τῆς ἀνεστραμμένης κόλουρης πυραμίδας.

Ἡ μορφή τῶν κιονοκρανῶν ποὺ μελετοῦμε πρωτοπαρουσιάζεται στὴν Ἀνατολή. Ἡ Συρία καὶ ἡ Μ. Ἀσία δίνουν τὰ πρῶτα καὶ τὰ μοναδικὰ δείγματα ποὺ χρονολογοῦνται, ὅπως εἶδαμε, στὸν 2ο καὶ 3ο μ. Χ. αἰώνα.²

Ἡ χριστιανικὴ ἀρχιτεκτονικὴ χρησιμοποίησε σπάνια ἀλλὰ σταθερὰ τὴ μορφή τῶν κιονοκρανῶν μὲ άνεμιζόμενα φύλλα, δίνοντας σ' αὐτὰ κάθε τι ἀπὸ τὴ δική της φύση καὶ οὐσία.

Τὴ διαμόρφωση καὶ τὴν ἐξέλιξη αὐτὴ τὴν παρακολουθήσαμε στὴ σειρά τῶν ἑλληνικῶν κιονοκρανῶν ποὺ, κατὰ περίεργη σύμπτωση, ἐκτὸς ἀπὸ ἓνα, συγκεντρώνονται ὅλα στὴ Θεσσαλονίκη. Τὰ ἄλλα, τὰ ἐξωελλαδικά, βρίσκονται ἐντολισμένα κατὰ πρῶτω λόγο στὴ Συρία³ καὶ σποραδικὰ στὴ Μ. Ἀσία⁴ καὶ στὴν Κωνσταντινούπολη.⁵

¹ Γ. Σωτηρίου, Ἡ βυζαντινὴ γλυπτικὴ τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὸν 7ον καὶ 8ον αἰώνα, ΑΕ, 1937, τ. ἔκτ. 1, 183.

² R. Kautzsch, 140 κέ.

³ H. W. Bayer, ὁ. π. 70, εἰκ. 42, 43. R. Kautzsch 143.

⁴ H. Rott, Kleinasiatiscbe Denkmäler, Leipzig 1908, 318, εἰκ. στή σ. 16. R. Kautzsch 152.

⁵ G. Mendel, Catalogue des sculptures grecques et romaines, II, 1914, 54 κέ., ἀρ. 745. Manbury - Wiegand. Kaiserpaläste von Konstantinopel, 23, 2. πιν. 46. Forchheimer - Strzygowski, Vasserbehälter, 62 κέ., 172 κέ., 209 κέ.

Ἡ Ραβέννα, ποὺ εἶναι γνωστὴ ἡ ἐπίδραση πάνω της ὅχι τόσο τῆς Πρωτεύουσας.

Ὁ Bayer δ. π. σιὰ συρικά κιονόκρανα τοῦ Kal'at Sim'an καὶ τοῦ Basufan, ποὺ εἶναι σταθερὰ χρονολογημένα, ἐπιχειρεῖ νὰ ἰδῇ ἐπίδρασιν τῆς Πρωτεύουσας, παρὰ τὴν πρωτοτυπία τοὺς καὶ παρὰ τοὺς αὐτόχθονες προδρόμους τοὺς τῆς Δαμασκού καὶ τῆς Γέρασα. Ὁ R. Kautzsch ἀμφισβητεῖ τὰ συμπεράσματα τοῦ Bayer καὶ παραδέχεται ὡς τόπο προέλευσης τῶν κιονοκρανῶν μας τὴ Συρία, παρατηρῶντας συγχρόνως πὺς στὴν Κωνσταντινούπολιν ἴσως νὰ ἐξελίχθηκε μόνον ἡ δανεισμένη ἀπὸ τὴ Συρία μορφή.¹ Ἡ Θεσσαλονίκη καὶ γιὰ τοὺς δύο ἔχει πάρει ἀπὸ τὴν Πρωτεύουσα τὰ πρότυπά της.

Ἡ τελευταία αὐτὴ ὑπόθεσις, ὕστερα ἀπὸ τὰ συμπεράσματα ποὺ κατελήξαμε πρὸ πάντων, νομίζω, πὺς δὲν εὐσταθεῖ.

Ἀποδείχθηκε ἄλλοτε² ὅτι τὰ κιονόκρανα τοῦ Μουσείου καὶ τῆς κιστέρνας τῆς Κωνσταντινούπολης εἶναι σύγχρονα σχεδὸν μὲ τὸ κιονόκρανο τῆς κινοστοιχίας τοῦ Ἀγ. Δημητρίου. Τῆς κιστέρνας μάλιστα, ποὺ θεωρήθηκε καὶ τὸ πρότυπο γιὰ τὰ ἄλλα ὡς τώρα γνωστά, θὰ πρέπει χρονολογικὰ νὰ εἶναι τὸ παρᾶλληλο τοῦ κιονοκρανοῦ τῆς Χαλκίδας.

Τὰ κιονόκρανα πάλι τῆς Συρίας, ὅπως εἶδαμε, δὲν μποροῦν νὰ χρονολογηθοῦν πρὶν ἀπὸ τὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 5ου αἰῶνα. Ἐπομένως τὸ ἀρχαιότερο γνωστὸ ὡς σήμερα χριστιανικὸ κιονόκρανο μὲ ἀνemiζόμενα φύλλα εἶναι τῆς Συλλογῆς τοῦ Ἀγ. Γεωργίου Θεσσαλονίκης, ποὺ ἀναγκαστικὰ τὸ χρονολογήσαμε στὸ τέλος τοῦ 4ου ἢ τὸ ἀργότερο στὶς ἀρχὲς τοῦ 5ου αἰῶνα.

Ἔτσι γιὰ ὅλα τὰ γνωστὰ κιονόκρανα τῆς μορφῆς ποὺ ἐξετάσαμε καὶ ποὺ εἶναι δυνατό μὲ κάποιαν ἀκρίβεια νὰ χρονολογηθοῦν ἔχομε τὴν ἑξῆς κατάταξιν:

σας ὅσο τῆς Ἀνατολῆς, παρουσιάζει στὸν Ἀγ. Ἀπολλινάριον στὶς Κλάσις μὴ ξεχωριστὴ μορφή κιονοκρανῶν μὲ ἀνemiζόμενα φύλλα, ποὺ χαρακτηρίζονται ὡς «ἄκανθα - πεταλλοῦδα». R. Kautzsch, 198. A. Colasanti, L'arte byzantina in Italia, πιν. 47, 50. A. Riegl, Spätromische Kunstindustrie, Wien 1927, 75, εἰκ. 10. Στὴν ὁμάδα τούτῃ πρέπει νὰ συμπεριλάβωμε καὶ τὸ κιονόκρανο τοῦ καθολικοῦ τῆς Ἀγ. Θεοδώρας στὴν Ἀρτα, ABME, 1936, τ. II, 97, εἰκ. 7. Τὸ ἐπικρανο παρασιτάδας, ποὺ ἀναφέρει ὁ Strzygowski στὴν πραγματεία του Die Akropolis in altbyzantinischer Zeit, AM 14, 1889, 286 εἰκ. 5, δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ τοῦ τύπου «ἄκανθα - πεταλλοῦδα». Ἐδῶ ἔκλειναν τὰ δύο φύλλα, τὸ ἓνα δεξιὰ καὶ τὸ ἄλλο ἀριστερά, γιὰ νὰ τοποθετηθῇ στὴ μέση ὁ ἀετός, ποὺ πάνω σ' αὐτὰ στηρίζει τὰ πόδια του.

¹ R. Kautzsch, 150 κέ.

² R. Kautzsch, 145 κέ.

Κιον. Ρωμαιοκρατίας		Χριστιανικά κιον.	
Δαμασκοῦ	} 2ος-3ος αἰών.	Ἀγ. Γεωργίου τέλος 4ου ἀρχὲς 5ου αἰών.	
Σμύρνης		Ἐπίκρ. Ἀγ. Γεωργίου 1ο μισὸ 5ου αἰών.	
Γέρασας		Gal'at Sem'an } 2ο μισὸ 5ου αἰών.	
		Basujan }	
		Ἀγ. Σοφίας	1ο μισὸ 5ου αἰών.
		Ἀγ. Δημητρίου	2ο μισὸ 6ου ἀρ. 7ου αἰών.
		Μουσείου Κων)πόλεως » »	
		Ἀγ. Παρασκευῆς Χαλκ.	7ος αἰών.
		Κισιέρνας Κων)πόλεως » »	
		Συλλογῆς Ἀγ. Δημητρίου	8ος αἰών.

Ἀπὸ τὸν παραπάνω πίνακα φαίνεται α) πὼς, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ λεγόμενα κλασικὰ κιονόκρανα, στὴ Θεσσαλονίκη συναντοῦμε τὸ πρῶτο καὶ τὸ τελευταῖο δείγμα τοῦ χριστιανικοῦ κιονοκράνου με άνεμιζόμενα φύλλα, τὸ ἕνα στὴ Συλλογῇ τοῦ Ἀγ. Γεωργίου καὶ τὸ ἄλλο στὴ Συλλογῇ τοῦ Ἀγ. Δημητρίου, β) πὼς ἡ Συρία, ὡς τώρα τοῦλάχιστο, στὰ χριστιανικά κιονόκρανα με άνεμιζόμενα φύλλα ἀκολουθεῖ τὴ Θεσσαλονίκη, γ) πὼς ἡ Κωνσταντινούπολη κατὰ δύο αἰῶνες σχεδὸν ὕστερεῖ ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη καὶ δ) πὼς μία συστηματικὴ ἀνάπτυξη καὶ ἐξέλιξη ἀπὸ τὴν πρώτη ἀρχαῖζουσα μορφὴ τοῦ χριστιανικοῦ κιονοκράνου με άνεμιζόμενα φύλλα ὡς τὴν τελευταία του διαμόρφωση πουθενὰ ἄλλου δὲν παρουσιάζεται ἐκτὸς ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη.

Δὲν εἶναι λοιπὸν καθόλου παράτολμο νὰ παραδεχτοῦμε ὅτι στὴ Θεσσαλονίκη ὑπῆρχε μιὰ σχολή, ἕνα ἐργαστήριον καλλίτερον, ποῦ μέσα σ' αὐτὸ ζοῦσε ἡ παράδοση τῶν κλασικῶν μὴ χριστιανικῶν συριακῶν κιονοκράνων με άνεμιζόμενα φύλλα, καὶ ἀπὸ δῶ, ἀπὸ τὸ ἐργαστήριον αὐτό, μετὰ τὴ μετακίνηση τεχνιτῶν ἢ μετὰ σχέδια, νὰ μεταδόθηκε στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ στὴ Χαλκίδα. Δὲν θὰ ἦταν λογικὸ βέβαια τὸ ἴδιον νὰ ποῦμε καὶ γιὰ τὴ χριστιανικὴ Συρία. Ἐκεῖ ὑπῆρχε ὅχι μόνο ἡ παράδοση ἀλλὰ καὶ τὰ ἴδια ἀρχαῖα κιονόκρανα καὶ αὐτὰ μιμήθηκαν οἱ ντόπιοι τεχνίτες.

Σὲ μιὰ τέτοια σχολὴ τῆς Θεσσαλονίκης, ἴσως καὶ στὴν ἴδια, ὑποθέτομε, χρωστᾶμε κ' ἕνα ἄλλο εἶδος κιονοκράνου, ἐκεῖνο μετὰ τὰς προτομὰς κριῶν, ποῦ εἶναι τόσο διαδομένο στὴ Μακεδονία.¹

Ἔτσι ἡ Θεσσαλονίκη καὶ στὴν περίπτωσιν αὐτὴ κρατᾷ μιὰ ἰδιαίτη θέσιν γιὰ τὴν ἱστορίαν τῆς χριστιανικῆς καὶ βυζαντινῆς τέχνης. Δέχεται τὰς ἐπιδράσεις τῆς Ἀνατολῆς κατευθεῖαν, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ Βυζάντιον, γίνεται

¹ P. Lemerle, Chapiteaux chrétiens à protomes de béliers, AE, 1937, τ. ἐκτ. I, 299.

πολλές φορές αυτόνομη και ή ἀκτινοβολία τῆς σχολῆς της διαπερνᾷ ὅλη τὴ Μακεδονία ἀπὸ τὴν πρώτη ἀρχὴ τῆς χρονιανικῆς τέχνης ὡς τοὺς τελευταίους αἰῶνες.¹

Σ. ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΗΣ

¹ Ἡ ἄμεση σχέση, ποὺ πολλές φορές διαπιστώνεται μεταξὺ Θεσσαλονίκης καὶ Ἀνατολῆς, πρέπει νὰ τραβήξῃ τὴν προσοχὴ τῶν ἐρευνητῶν, γιὰ νὰ διαλευκανθοῦν πολλὰ σημεῖα τῆς χρονιανικῆς καὶ βυζαντινῆς τέχνης. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς ρωμαιοκρατίας βλέπομε τὴ σχέση αὐτή. Τὸ Σεράπειο, τὸ Τόξο τοῦ Γαλερίου δείχνουν πόσο στενὴ ἦταν ἡ σχέση τῆς Ἀνατολῆς μετὰ τὴ Θεσσαλονίκη. Οἱ χρονιανικοὶ τάφοι τοῦ συνοικισμοῦ Τυρολόης, τῆς ὁδοῦ Λαγκαδᾶ, ἡ διαμόρφωση τῆς κόγχης μετὰ τοὺς ἐξωτερικοὺς γύρω ἀπ' αὐτὴν κίονες τῆς Ἀχειροποιήτου, τὰ διάφορα ἄλλα ἀνατολικά στοιχεῖα στὶς βυζαντινὲς ἐκκλησίες της ἀποτελοῦν μιὰν ἀδιάσπαστη σειρά, ποὺ δείχνει τὴ σταθερὴ ἐπαφὴ τῆς Θεσσαλονίκης μετὰ τὴν Ἀνατολή. Μιὰ ἐρευνα γενικὴ πάνω στὸ θέμα «Ἡ θέσις τῆς Θεσσαλονίκης στὴ βυζαντινὴ τέχνη» θὰ ἔδινε, νομίζω, ἀξιόλογα συμπεράσματα. Τελευταῖο ὁ Α. Ξυγγόπουλος στὴ μελέτη του «Παρατηρήσεις εἰς τὰς τοιχογραφίας τοῦ Ἀγ. Νικολάου Μελενίκου» (ἀνάτυπο ΣΤ' τόμ. Ἐπετηρ. Φιλ. Σχολῆς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Μνημόσυνον Ν. Παπαδάκι) σελ. 14, ἐξετάζει σὲ γενικὲς γραμμὲς τὸ θέμα αὐτὸ καὶ δίνει καὶ τὴ μικρὴ ἀκόμη σχετικὴ βιβλιογραφία.